

Justyna DOROSZCZYK

Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk

Dlaczego Rosja nie jest państwem prawa? – o źródłach rosyjskiego nihilizmu prawnego

Streszczenie: Artykuł prezentuje analizę nihilizmu prawnego w Rosji jako integralnego elementu kultury rosyjskiej. Autorka podejmuje próbę identyfikacji źródeł nihilizmu prawnego w Rosji, który stanowi integralny element rosyjskiej tradycji oraz kultury politycznej. Artykuł wykazuje, iż podział na prawdę wewnętrzną i zewnętrzną znajduje odzwierciedlenie w rosyjskiej krytyce jurydycznego, zracjonalizowanego, dezintegrującego legalizmu prawnego, dominującego w kręgu kultury zachodniej i interpretowanego zachodnioeuropejskiego legalizmu jako niekompatybilnego z tradycyjną, rosyjską specyfiką, której podstawę stanowi realizowanie wolności wewnętrznej – moralnej.

Główną tezę artykułu jest przekonanie, iż nihilizm prawny jest integralnym elementem rosyjskiej kultury i stanowi czynnik odróżniający rosyjskie pojmowanie prawa od zachodnioeuropejskiej interpretacji.

Hipotezą badawczą jest potencjalny związek między kulturą rosyjską a nihilizmem prawnym jako czynnikiem definiującym odmienny, unikatowy charakter cywilizacji rosyjskiej. Uwzględniając hipotetyczny związek między rosyjską kulturą, odrębność cywilizacyjną nihilizm prawny stanowi istotny wyznacznik eksponowanej cywilizacyjnej odmienności Rosji od Zachodu.

Zastosowana w artykule definicja nihilizmu obejmuje nieufny stosunek względem skodyfikowanych zasad prawa, które w percepcji rosyjskiej nie stanowią narzędzia regulacji zasad życia społecznego i są identyfikowane z wartościami liberalnymi zachodnioeuropejskich demokracji.

Słowa kluczowe: nihilizm prawny, państwo prawa, prawda wewnętrzna, tradycjonalizm

Wstęp

Artykuł 1 Konstytucji Federacji Rosyjskiej głosi, iż Rosja jest „demokratycznym federalnym państwem prawa o republikańskiej formie rządów” (Konstytucja FR, art. 1). Definicja państwa demokratycznego obowiązująca w państwach zachodnich nie pozwala na zakwalifikowanie systemu Federacji Rosyjskiej jako demokratycznego. Zgodnie z percepcją Zachodu liberalizm, wartości państwa prawa nie stanowią przymiotów rosyjskich.

Rosja jako odrębna cywilizacyjna jedność nie jest przestrzenią otwartą na wprowadzanie zachodnich standardów oraz rozwiązań, które nie są kompatybilne z rzeczywistością rosyjską. Rozbieżności w interpretacji demokracji, zasad państwa prawa stanowi wynik niezgody Rosji na adaptację pewnych wartości i norm asocjowanych z cywilizacją zachodnią. Relacje na linii indywidualistyczny Zachód i kolektywistyczna, tradycyjnie zorientowana Rosja charakteryzuje odmiennosc w definiowaniu zasad prawa oraz zasób świadomości potrzeby istnienia skodyfikowanego prawa. Nihilizm prawny rozumiany jako brak świadomości prawnej jest trwale wpisany w kulturę oraz tradycję rosyjskiej kultury politycznej i historii rosyjskiej państwowości. Tradycja samodzierżawnej władzy zdeterminowała brak ukonstytuowanej tradycji społeczeństwa obywatelskiego oraz respektowania zasady równości obywateli wobec prawa. Panowanie samodzierżawcy, który stanowił prawo i je uosabiał uniemożliwiło zakotwiczenie w rosyjskiej świadomości zasadności obowiązywania skodyfikowanego prawa oraz jego przestrzegania w rozumieniu obowiązującym na Zachodzie.

Wartości liberalnych demokracji identyfikowanych z cywilizacją zachodnią, przejawiające się w poszanowaniu skodyfikowanych norm prawa wykazują niekompatybilność z rosyjską konceptualizacją rzeczywistości oraz odmiennym sposobem tworzenia sensu oraz percepcji rzeczywistości politycznej. Podstawą rosyjskiego postrzegania Rosji jest interpretowanie państwowości oraz cywilizacyjnej jedności rosyjskiej w kategoriach usankcjonowanej prawdy wewnętrznej – niesformalizowanych zasad, pozarozumowych czynników motywujących działania człowieka, nie zaś bezdusznego posłuszeństwa martwej literze prawa. Nihilizm prawny znalazł swoje odzwierciedlenie w światopoglądzie słowianofilskim, który negował legalizm zachodnioeuropejski, który identyfikowano z degradacją czynnika tradycyjnego i pozarozumowego.

Zgodnie ze słowianofilską interpretacją nihilizm prawny jako brak zaufania do skodyfikowanego prawa jest integralnym elementem procesu formułowania tożsamości rosyjskiej oraz przeżywania własnego terytorium oraz wielowiekowej tradycji rosyjskiej w kategoriach mistycznego *sacrum* funkcjonującego zgodnie z własnymi wartościami i obyczajami prawnymi. Zgodnie z trendem zorientowanym na wyodrębnianie unikatowego charakteru rosyjskiego zaprogramowania kulturowego ze sfery aksjomatów formułujących jurydyczne oblicze cywilizacji Zachodu, Rosja jawi się jako przestrzeń sakralizowana, która z racji swego uświęconego charakteru funkcjonuje ponad jurydycznym, sformalizowanym charakterem kodeksów prawa funkcjonujących na Zachodzie.

Nihilizm prawny w Rosji stanowi marker identyfikacyjny wrogiej wobec wszelkiej formalizacji „duszy rosyjskiej”, której źródło konstytutywne stanowi świadomość unikalnego charakteru rosyjskiej cywilizacji oraz uwarunkowanej specyfiką rosyjską kultury politycznej. Zachowanie unikatowego charakteru cywilizacji rosyjskiej wymaga uwolnienia się od jarzma zachodnioeuropejskiego wyrozumowanego formalizmu prawnego, który dezintegruje organiczny, słowianofilski ideał kolektywny zawierający się w rosyjskim kodzie kulturowym. Wyjątkowość rosyjskiego pojmowania lityry prawa, kodyfikacji prawnych tkwi w pozarozumowym, a wręcz mistycznym definiowaniu esencji cywilizacji rosyjskiej oraz genezy władzy w Rosji.

Rosyjskie przekonanie o specyficznym maksymalistycznym mesjanizmie znajduje swoje odzwierciedlenie w percepcji prawa. W konsekwencji kodeksowe unormowania są percypowane jako dziedzictwo przynależne Zachodowi i jako takie są utożsamiane z racjonalnym, rozumowym pojmowaniem człowieka jako istoty dekretującej sens porządku prawnego. Zorganizowana na fundamencie prawa rzymskiego cywilizacja zachodnia jest jakością podporządkowaną władzy autorytetu, który jest zewnętrzny wobec natury człowieka. Wyjątkowa, dziejowa misja Rosji – cywilizacji obdarzonej opatrnością misją jest legitymizowana koniecznością uzasadniania odrębności rosyjskiego rezerwuaru wartości poprzez akt negacji zachodniej percepcji zasad prawa – jakościowo sprzecznych z rosyjskim charakterem cywilizacyjno-kulturowym.

W Rosji nie tyle nie wykształciła się świadomość prawna w rozumieniu zachodnioeuropejskim, lecz również zasadność przestrzegania skodyfikowanych zasad prawnych, które są pojmowane jako zestaw wyrozumowanych zewnętrznych wobec człowieka nakazów i zakazów izolujących istotę ludzką od kolektywu oraz wartości życia wspólnotowego. W konsekwencji zachodnioeuropejska interpretacja ducha prawa nie koresponduje z mistycznym, „wewnętrznym”, bezkresnym charakterem duszy rosyjskiej. Tradycja oraz przekonanie o supremacji prawdy wewnętrznej oraz wolności wewnętrznej, które są skonceptualizowane jako wartości konstytuujące specyfikę rosyjskiego kodu kulturowego zakłada odmienny, antagonistyczny względem jakości zachodniej charakter cywilizacji rosyjskiej. Przez wzgląd na odrębność cywilizacyjną Rosji nie jest możliwy efektywny transfer zachodnioeuropejskiej świadomości prawnej oraz zasad obywatelskości na grunt rosyjski bez uwzględnienia kontekstu rosyjskiej specyfiki.

1. Hegemonia prawdy wewnętrznej nad zewnętrznym formalnym charakterem zasad prawnych – kulturowe uwarunkowanie

Źródłem duszy rosyjskiej, definicją rosyjskości jest postrzeganie Rosji jako ostatniej twierdzy-ostoi wartości konserwatywnych, wynikających z wielowiekowej tradycji rosyjskiej. Świadomość bycia narodem wybranym, zarządzanym przez nieomylnego namaszczonego przez Opatrzność cara-*basileusa* determinuje rosyjskie wektory rozumienia zasady państwa prawa, które obowiązują w zracjonalizowanym, zlaicyzowanym, pozbawionym spójnej tożsamości Zachodzie. Według Andrzeja de Lazari istnienie państwa prawa nie jest determinowane tylko i wyłącznie przez zapisy kodeksowe obowiązujące na danym obszarze, lecz przez świadomość potrzeby istnienia prawa oraz obligatoryjności jego przestrzegania (Lazari, 1995, s. 107). Rosja jest więc państwem o znikomej świadomości prawnej, co konsoliduje silnie zakorzenione w rosyjskim kodzie kulturowym przekonanie o unikatowym charakterze cywilizacji rosyjskiej, która stanowi emanacją dziedzictwa bizantyjskiego.

Źródłem swoistego nihilizmu prawnego należy upatrywać w odziedziczeniu przez Rosję bizantyjskiej tradycji wszechwładnego władcy egzystującego ponad prawem. W systemie z dominującą pozycją jednowładcy-cara to władca decydował o definicji prawa oraz zakresie jego obowiązywania. Specyficznie rosyjska tradycja samodzierżawna dyskredytowała zasadność istnienia sformalizowanych kodeksów prawa w stylu zachodnioeuropejskim. Pomimo upływu wieków, prawo w Rosji w dalszym ciągu jest postrzegane jako jakość przynależna Zachodowi, zachodniej mentalności, której jednym z przejawów jest dążenie do racjonalizacji oraz formalizacji stosunków międzyludzkich oraz relacji na linii poddany-*basileus*. Istotną barierą kulturową determinuje nieadekwatność zachodnioeuropejskiego rozumienia prawa oraz zasad obowiązujących w państwie prawa. Rosja jawi się jako odmienna kulturowo jakość, posługująca się innymi rejestrami definiowania rzeczywistości, w tym również zasad prawnych. W konsekwencji dialog w kwestiach legalizmu jest możliwy dopiero po uprzednim ustaleniu wspólnego znaczenia pojęć. Ujednolicona definicja demokracji oraz zasad państwa prawa jest niemożliwa do osiągnięcia ze względu na odmienne zaprogramowanie kulturowe mentalności zachodniej i rosyjskiej. Legalizm w Rosji jest postrzegany jako obcy, nieadekwatny do specyfiki rzeczywistości rosyjskiej. Prawda zewnętrzna zawierająca się w kulturze prawa obowiązującej na Zachodzie przez wieki była obca w rosyjskim pojmowaniu wewnętrznej

prawdy, która zawiera się w ludzkiej duszy, sumieniu oraz moralności (Kowalski, 2009, s. 19).

Wewnętrzny charakter prawdy definiuje charakter rosyjskiego nihilizmu prawnego. Negacja formalizmu jest zjawiskiem typowo rosyjskim. Już słowianofil Konstanty Aksakow w swoich pracach eksponował zakodowaną w rosyjskim uwarunkowaniu kulturowym niechęć względem autorytetu zewnętrznego zasad prawnych. W refleksji Aksakowa, duch formalizmu jest skorelowany z instytucją państwa, która dominuje w zachodniej percepcji rzeczywistości i zachodniej kreacji sensów. Naród rosyjski, który dobrowolnie przywołał władzę z niechęcią oraz nieufnością odnosi się do wszelkiej władzy państwowej, a więc również do zasad prawnych, które zagrażają integralności oraz organicznej wolności charakteryzującej rosyjski pierwiastek narodowy. Państwo oraz jurysdykcja to elementy utożsamiane z zachodnim, zorientowanym na emancypację jednostki kręgiem kulturowym, który funkcjonuje w odmiennych od rosyjskich rejestrach wartości. W koncepcjach słowianofilskich Zachód jawi się jako synonim fałszu oraz „triumf zewnętrznego prawa” (Bierdiajew, 1987, s. 112). Respektowanie zewnętrznego charakteru litery prawa jest niekompatybilne z charakterem rosyjskiej kultury oraz cywilizacji zorientowanej na realizację kolektywnej prawdy wewnętrznej. Zachodnioeuropejska interpretacja jednostki oraz przysługujących jej praw są całkowicie obce rosyjskiemu, tradycyjnemu zaprogramowaniu kulturowemu (Aksakow, 1961, s. 191–192). Odrzucenie idei prawa oraz państwa definiowanego jako autorytet sprzeczny z rosyjską ideą eksponuje nihilizm prawny oraz polityczny, który określa antylegalistyczny rys rosyjskiego kodu kulturowego. Brak świadomości prawnej oraz historycznie uwarunkowany brak idei prawa, odróżnia przestrzeń rosyjską od zachodniej kultury prawnej, która jest definiowana przez kategorie formalizmu. Jako antyteza zachodniej jurydyczności, Rosja jawi się jako ostoja prawdy wewnętrznej, wiary oraz pozarozumowej łaski. Zasada państwa prawa jest więc postrzegana w Rosji jako antyrosyjska, a jej realizacja doprowadziłaby do destrukcji unikatowego, antyracjonalnego charakteru rosyjskiego kodu kulturowego (Faryno, Lazari, 1995, s. 34). Przeciwwstawienie zewnętrznego charakteru prawa rosyjskiemu imperatywowi pielęgnacji unikatowej, specyficznie rosyjskiej prawdy wewnętrznej sprzyja intensyfikowaniu atmosfery wzajemnego niezrozumienia Wschodu i Zachodu. Dominacja duchowej prawdy wewnętrznej prowadzi do kontestacji formalizmu prawnego, który z perspektywy zachodnioeuropejskiej jawi się jako brak poszanowania zasad państwa prawa.

Dominująca w rosyjskim stosunku do autorytetu zasad prawnych prawda moralna stanowi drogowskaz postępowania zgodnie z poczuciem unikatowości oraz odrębności cywilizacji rosyjskiej. Rosja jawi się jako swoista jakość, unikatową cywilizacją, której celem jest realizacja dziejowej misji przy jednoczesnej negacji autorytetu zewnętrznego prawa. Poczucie wyjątkowości dziejowej misji implikuje konieczność odrzucenia zewnętrznego formalizmu prawa, który jest utożsamiany z obcym kulturowo Zachodem. Zachód jawi się jako dominacja indywidualizmu oraz jurydyczności, która jest obca tradycji i kulturze rosyjskiej zorientowanej na realizację prawdy wewnętrznej – nieskodyfikowanej. Zasady liberalizmu, poszanowania zasad państwa prawa, które określają charakter zachodniego rozumienia zasad prawa jest sprzeczna z ideałami dobrowolności oraz swobody, które wynikają z natury organicznej, zakorzenionej w sumieniu człowieka prawdy wewnętrznej. Nihilizm prawny w Rosji jest postrzegany jako integralny element tradycji rosyjskiej, gdyż na przestrzeni wieków nie wykształciła się w Rosji świadomość istnienia prawa oraz konieczności przestrzegania zasad uznawanych za zewnętrzne oraz antytetyczne względem tradycyjnego, zorientowanego na urzeczywistnianie ideałów prawdy moralnej. Uznanie wyższości prawdy wewnętrznej nad zachodnioeuropejskim formalizmem, zabezpiecza wyjątkowość rosyjskiego pojmowania jurydyczności przed degenerującą duchowość oraz więzy wspólnotowe dominacją autorytetu zewnętrznego prawa.

2. Prawo wewnętrzne i zewnętrzne w rosyjskim pojmowaniu świata

Rosyjski nihilizm prawny jest związany zarówno z odmiennym zaprogramowaniem kulturowym, jak również z rosyjską tradycją historyczną. Na przestrzeni wieków w Rosji nie wykształciła się świadomość prawna licząca z obowiązującymi w Europie standardami. Państwo oraz prawo postrzegane jako zewnętrzne, swoiste narzędzie ucisku jest całkowicie obce żywiołowi ludu rosyjskiego. Jako niekompatybilne, formalne, zewnętrzne wobec tzw. „wewnętrznej tajemnicy Rosji” stanowi źródło negacji prawa jako elementu definiującego charakter zachodniego kręgu kulturowego. Według Mariana Brody odrzucenie idei prawa wiązało się nie tylko z eksponowaniem czynnika wewnętrznego – duchowego definiującego charakter mentalności rosyjskiej, lecz również z zaprogramowaniem rosyjskiej duszy na myślenie w kategoriach kolektywistycznych (Broda, 2011, s. 95). Zarówno rys kolektywistyczny

rosyjskiej świadomości, jak i dążenie do indywidualizacji charakterystyczne dla mentalności zachodniej determinuje charakter świadomości prawnej dominującej w zachodnim i rosyjskim kręgu kulturowym. Fundamentem rosyjskiej krytyki zachodnioeuropejskiego formatu mentalności oraz respektowania zewnętrznego charakteru norm prawnych jest przekonanie o antagonizmie dzielącym cywilizację rosyjską i zachodnią. Naturalnym wrogiem rosyjskiego, kolektywnego „My” jest wyemancypowane, zindywidualizowane, sformalizowane „Ja” zachodnioeuropejskie. Autoteliczne „Ja” wierzy w formalny, zewnętrzny charakter prawa, w zasadność obowiązywania litery prawa, jak również przestrzegania norm prawnych, a tym samym różni się od kolektywnej konceptualizacji rzeczywistości rosyjskiej oraz autorytetu zasad prawa. Rosyjskie „My” respektuje nadrzędność prawa moralnego, które urzeczywistnia spojona więzami organicznymi wspólnota.

Podstawą rozumienia swoistego rosyjskiego nihilizmu prawnego jest nieustanne przeciwstawianie zrjonalizowanych norm prawa, nakierowanemu na wnętrze człowieka prawu łaski. W percepcji rosyjskiej normy prawa służą zniewoleniu jednostki, wyizolowaniu jej istoty spod kontroli kolektywu, którego świadomość organizują ideały tradycji oraz realizacja prawa wewnętrznego. Dominująca na Zachodzie tradycja przestrzegania prawa zewnętrznego jest postrzegana w Rosji jako „niewola i podporządkowanie się konieczności, [...] przykazanie wymyślone przez człowieka, a nie pochodzące od Boga” (Broda, 2011, s. 94). Odmienne definiowana jest wolność od przestrzegania formalnego, zrjonalizowanego prawa. Charakter wolności jest adekwatny do moralnej, wewnętrznej integralności charakteru przestrzeni rosyjskiej oraz rosyjskiej tożsamości. Godność moralna to podstawa prawa wewnętrznego. Według Konstantego Aksakowa, Zachód zaprzedał własną istotę służbie zewnętrznym regulacjom prawnym, a tym samym doprowadził do erozji duchowej esencji człowieka. Dominacja prawa zewnętrznego doprowadziła do degradacji wartości zarówno wspólnoty, jak i człowieka, którego wartość istnienia określa imperatyw „zgodności z przepisami”. Prawo zewnętrzne nie uwzględnia wartości sumienia ludzkiego, nie apeluje doń i w ten sposób uwalnia człowieka od konieczności wsłuchiwanie się w wewnętrzny głos moralny (Akaskow, 1961, s. 191–192). Zachód, którego charakter determinuje respektowanie prawa zewnętrznego, uczy człowieka istnienia ignorującego wewnętrzne pobudki sumienia. Redukcja dyrektyw sumienia sprzyja podporządkowywaniu indywidualnego zachowania normom prawa zewnętrznego.

Binarna percepcja świata oraz wartości, jak również prawa zewnętrznego utożsamianego z dezintegrowanym światem Zachodu i prawa wewnętrznego, które przejawia się w zorientowanej kolektywistycznie cywilizacji rosyjskiej wzmacnia swoisty charakter rosyjskiego nihilizmu prawnego. Europeizacja percepcji norm prawnych jest postrzegana jako tożsama z oderwaniem od wewnętrznej duchowości określającej rosyjską krytykę zachodnioeuropejskiej jurydyczności. Pomimo, iż podział na prawo wewnętrzne i zewnętrzne nie jest egzemplifikowany w sposób bezpośredni w rosyjskim dyskursie prawnym, to współczesne społeczeństwo rosyjskie odnosi się z nieufnością wobec systemu sądowego oraz jego instytucji (Abraham, 2000, s. 17). Według Abraham brak świadomości prawnej w Rosji stanowi efekt historycznie uwarunkowanego braku szacunku dla rządów prawa (Abraham, 2000, s. 18). Dominujące w Rosji wartościowanie nadrzędnej roli prawa wewnętrznego sprzyja podtrzymywaniu żywotności koncepcji rosyjskiej tajemnicy (Broda, 2011, s. 102).

Podporządkowanie rzeczywistości rosyjskiej imperatywowi realizacji prawa wewnętrznego oraz brak świadomości prawnej w rozumieniu zachodnioeuropejskim jest stałym elementem rosyjskiej kultury politycznej. Prawo wewnętrzne stanowi istotny element rosyjskiej tożsamości, jak również wpływa na specyficzne, rosyjskie rozumienie pojęcia demokracja (Kowalski, 2009, s. 18). W kulturze zachodniej, której charakter określa respektowanie prawa zewnętrznego, demokracja jest tożsama z polityczną wolnością oraz liberalizmem. Zarówno liberalizm, jak i polityczna wolność przejawia się w wymiarze indywidualnym oraz społecznym. Pewną odmienną odnajdujemy w rosyjskiej definicji demokracji. W percepcji wielu Rosjan demokracja jest pojęciem o jednoznacznie negatywnej konotacji. W Rosji demokracja była traktowana jako przeciwieństwo arystokracji, ponadto jest to słowo o znaczeniu nie politycznym, a socjalnym. W ujęciu rosyjskim demokracja jest tożsama z jarzmem europejskich wartości, sprzecznych z rosyjskim imperatywem podporządkowania prawu wewnętrznemu (Giec, 1995, s. 23). Przekonanie, iż zasada moralna powinna górować nad literą prawa charakteryzowało światopogląd Aleksandra Sołżenicyna. Wszelka norma prawna powinna wykazywać zgodność z wyższą jakościowo prawdą moralną, która nie funkcjonuje w zachodnioeuropejskim zewnętrznym rozumieniu zasad prawnych (Lazari, 1995, s. 65). Jak podkreśla De Lazari, w rosyjskiej świadomości nie wykształciła się idea prawa niezależnego od władzy państwowej, cerkiewnej, interesów klasowych, czy też narodu. W świadomości rosyjskiej próżno więc szukać fenomenu obywatela – jednostki

równej innym wobec prawa. W Rosji ideę obywatela zastępuje sensotwórczy kolektyw – wspólnota (Lazari, 1995, s. 66). W tym sensie Rosja nigdy nie była, ani nie będzie państwem prawa, a wszelkie próby określenia rosyjskości z wykorzystaniem miar zachodnioeuropejskich są skazane na niepowodzenie.

Supremacja wewnętrznego autorytetu duchowego nad zewnętrznym autorytetem prawnym stanowi o funkcjonowaniu świadomości rosyjskiej w zgodzie z wiarą oraz prawdą wewnętrzną – moralną. Koncentracja na tym, co wewnętrzne, na ukształtowaniu określonej świadomości miała za zadanie doprowadzić do zaniku obowiązku oraz reglamentacji prawnej (Lazari, 1995, s. 66). Antagonizacja prawa zewnętrznego i wewnętrznego jest stale obecnym, kluczowym elementem dyskursu ideologicznego w Rosji. Prawo zewnętrzne tożsame z umową społeczną, liberalizmem oraz jednostronną, powierzchowną wiarą jest sprzeczne z duchowym, moralnym obliczem prawa respektowanego w Rosji.

3. Współczesny wymiar rosyjskiego nihilizmu prawnego

Po upadku ZSRR – jednolitego pod względem ideologicznym imperium – Rosja zaprzepaściła szanse na budowę społeczeństwa obywatelskiego w myśl zachodnioeuropejskich standardów. Niepowodzenie procesów okcydentalizacji Rosji, w tym również rosyjskiej świadomości prawnej – skrajnie odmiennej od zachodnioeuropejskiego uwypuklenia fundamentalnego znaczenia zasad prawa zewnętrznego torującego drogę realizacji indywidualnych aspiracji stanowi element konsolidujący charakter rosyjskiego nihilizmu prawnego. Prezydentura Borysa Jelcyna w Rosji nie przyczyniła się do przełamania swoistego nihilizmu prawnego, gdyż nie była zorientowana na budowanie demokracji oraz państwa prawa w rozumieniu zachodnioeuropejskim, czego doskonałym przykładem jest wykształcenie się oligarchii wykorzystującej prawo do realizacji grupowych interesów. Trafnie sens jelcynowskich prób budowy państwa prawa w Rosji określa Andrzej de Lazari. Według niego, w okresie prezydentury Jelcyna Rosja stała się „skorumpowanym systemem oligarchicznym” – swoistą *diermakracją*. W konsekwencji system oligarchicznej wszechwładzy doprowadził kraj do bankructwa (Lazari, 2014).

Nowej nadziei na przewycięzenie nihilizmu prawnego w Rosji Zachód upatrywał w rozpoczynającej się w 2000 roku prezydenturze Władimira Putina. W 1999 roku, kiedy to rozpoczęła się właściwa kampania

prezydencka Putina, do rosyjskiego dyskursu polityczno-ideologicznego w Federacji Rosyjskiej powróciła kategoria „rosyjskiej idei”, której podstawę stanowi patriotyzm oraz poszanowanie wartości tradycyjnych. Rosja znajdująca się w zapaści zarówno w sferze gospodarczej, jak i politycznej potrzebowała silnego, konsekwentnego lidera, zdolnego do wprowadzenia ładu oraz zagwarantowania bezpieczeństwa oraz stabilizacji społeczeństwu, które utraciło jednolitą, ideologiczną matrycę kreacji sensu. To w kampanii prezydenckiej z 2000 roku należy upatrywać genezy obecnego reżimu politycznego Rosji (Lisiakiewicz, 2009). W kontekście poszukiwania źródeł nihilizmu prawnego na szczególną uwagę zasługuje hasło wyborcze kampanii prezydenckiej Władimira Putina – „dyktatura prawa” odwołującego się do racjonalnej konsekwencji w sprawowaniu władzy w Rosji. Ekspozycja rosyjskiej dyktatury prawa zainicjowała proces ewolucyjnej autorytaryzacji systemu. Jak podkreśla Andrzej de Lazari, nieefektywne okazały się próby wprowadzenia dyktatury prawa, gdyż w świadomości rosyjskiej brakuje ugruntowanej świadomości prawnej. W Rosji prawo jest postrzegane jako wytwór racjonalistycznego Zachodu (Lazari, 2004, s. 138). Hasło wyborcze Putina z 2000 roku wpiisywało się wprawdzie w tradycję okcydentalistyczną, która eksponuje wartość prawa stanowiącego nad prawem moralnym – wewnętrznym, lecz było zorientowane na porządkowanie sfery politycznej, społecznej oraz ekonomicznej (Lazari, 2004, s. 138).

Normy prawa zewnętrznego, które determinują charakter świadomości prawnej na Zachodzie, w Rosji jawią się jako abstrakcyjne. Według Gelmana, kampanijne hasło wprowadzenia w Rosji dyktatury prawa nie doprowadziło do ustanowienia rządów prawa, a stanowiło widoczny symptom nawigowania Rosji w kierunku dyktatury (Gelman, 2000). Niemniej jednak Putinowi nie udało się wprowadzić w Rosji dyktatury prawa, gdyż okazała się ona sprzeczna ze specyfiką rosyjskiej świadomości. Z hasła „dyktatura prawa” pozostała tylko dyktatura, zaś w państwie zapanowała korupcja, autorytaryzm oraz powszechny brak świadomości prawnej (Lazari, 2014). Wzrastająca niechęć do Zachodu – cywilizacji atlantyckiej – sprzyja konsolidowaniu nihilistycznego podejścia względem norm prawa. Jurdyczny charakter zewnętrznego „ducha prawa” wpisuje się w dyskurs ideologiczny, piętnujący zasadność transferu zachodnioeuropejskich standardów na grunt rosyjski.

Obserwowany od 2012 roku konserwatywny zwrot w polityce Kremła nie sprzyja przezwyciężeniu nihilizmu prawnego, którego fundament stanowi przeciwstawianie duchowego, tradycyjnego oblicza Rosji zin-

dywidualizowanemu, racjonalistycznemu, jurydycznemu Zachodowi (Rodkiewicz, Rogoża, 2015, s. 8). W tym sensie nihilizm prawny należy postrzegać jako element demokracji sterowanej – ustroju, który jest kompatybilny z rosyjską drogą rozwojową oraz jest adekwatny do odmiennego od zachodnioeuropejskiego, rosyjskiego doświadczenia historycznego. Autokratyzacja i pogłębienie nihilizmu prawnego, którego fundament stanowi przekonanie o odmienności cywilizacyjnej Rosji wynika również z faktu, iż Władimir Putin wiedzę o państwie i prawie zdobywał w kręgu służb specjalnych, które również współcześnie stanowią istotne zaplecze informacyjne prezydenta Federacji Rosyjskiej (Menkiszak, 2015, s. 14). Przywrócenie do dyskursu ideologicznego wartości tradycyjnych, identyfikowanych jako rdzennie rosyjskie służy utrwalaniu w świadomości społecznej niechęci wobec zachodnioeuropejskiej świadomości prawnej oraz ducha jurydyczności, który przenika kulturę prawną obowiązującą na Zachodzie. W kontekście poszukiwania źródeł nihilizmu prawnego w Rosji, tradycyjne wartości zawierają się w uwypuklaniu nadrzędności moralnej prawdy nad literą bezdusznego prawa zewnętrznego obowiązującego na Zachodzie. Podsycanie antagonizmów cywilizacyjnych między zorientowaną na realizację prawdy wewnętrznej Rosją a jurydycznym, negującym wartości tradycyjne oraz autorytet prawa wewnętrznego Zachodem stanowi element strategii konsolidowania w świadomości międzynarodowej odmiennego charakteru mentalności rosyjskiej.

Fascynacja rosyjską ideą mesjanistyczną, której rdzeń stanowią wartości tradycyjne oraz poszanowanie prawa wewnętrznego związanego z moralną godnością człowieka może być interpretowana jako próba uzasadnienia nihilizmu prawnego, który wynika ze specyfiki duchowej i tradycyjnej cywilizacji rosyjskiej.

Po 2000 roku rosyjski nihilizm prawny jest konsolidowany rozlicznymi powołaniami na cywilizacyjną odrębność Rosji. W ten sposób retoryka prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina eksponuje wyjątkowy charakter rosyjskiej percepcji zasad oraz norm prawa. Zachodnioeuropejskie standardy zorientowane na emancypację jednostki, racjonalizację więzi człowieka z innymi są interpretowane jako nieadekwatne do realiów rosyjskich. Rosyjski nihilizm prawny można więc identyfikować jako czynnik przynależny rosyjskiej świadomości. Brak świadomości prawnej w Rosji jest zdeterminowany historycznie, jak również wynika z utrwalonej tradycji samodzierżawia. W kontekście poszukiwań źródeł nihilizmu prawnego, szczególnie istotna jest pozycja władzy. Władza dysponuje monopolem na prawdę, a jednocześnie

jest jej jedynym prawomocnym nosicielem. W percepcji rosyjskiej władza to również źródło praw, które funkcjonuje ponad prawem. Bez woli władzy społeczeństwo nie posiada podmiotowości, tak więc władza personalizuje społeczeństwo i z tej przyczyny może od swoich poddanych wymagać ofiar. Władza będąca źródłem prawa jest identyfikowana ze sferą *sacrum*, zaś poddany to symbol *profanum*, który jest podporządkowany dyktatowi omnipotencji świeckich rządów (Jakowienko, 2008, za: Broda, 2011, s. 35).

Jednym z istotnych elementów, które zdeterminowały swoisty nihilizm prawny w Rosji był brak dostosowania prawnej tradycji bizantyjskiej do rodzimych realiów jurystycznych. Tradycję prawną odziedziczoną z Bizancjum identyfikowano ze sferą kultury. W sferze praktycznej prawo bizantyjskie pełniło funkcje ideologiczne oraz religijne (Broda, 2011, s. 95). Jak podaje Marian Broda podobne niedostosowanie miało miejsce w Rosji w XVIII wieku. Ówczesne prawo nie odnosiło się jednak do rodzimej praktyki jurystycznej. W związku z powyższym istniało wiele ustaw, które nigdy nie były stosowane. W większości ustawy stanowiły akt ideologiczny identyfikowany z rytualnym gestem sprawującego władzę *basileusa*, który w percepcji społeczeństwa był kimś na wzór uniwersalnego stwórcy porządku. Brak związku z bezpośrednią praktyką prawną oddziaływał na praktykę administracyjną i sądową, która funkcjonowała niejako „obok” oficjalnego prawa (Broda, 2011, s. 95–96). Przekonanie, iż państwo rosyjskie jest wiernym odbiciem Królestwa Bożego zdeterminowało kształtowanie nihilistycznych, niejednokrotnie niechętnych postaw wobec ideału skodyfikowanego prawa w stylu zachodnioeuropejskim.

Zachodnią świadomość prawną od rosyjskiego braku konieczności przestrzegania skodyfikowanych zasad prawa dzieli odmiennosc pojęciowa. Rosyjskie pojęcia zorientowane na totalność, realizację maksymalizmu – czy to w sferze ontologii, czy polityki – jawi się jako obce zachodnioeuropejskiej mentalności, której cechą definiującą jest legalizm (Lazari, 2014). Hasło dyktatury prawa, które firmowało kampanię prezydencką Putina w 2000 roku przedstawiało się jako obcy, a wręcz niezrozumiały społecznie frazes. Mentalność rosyjska, której nie organizuje zachodnioeuropejska tradycja prawna nie uległa transformacji w myśl hasła dyktatury prawa. Postulat unormowania życia rosyjskiego w zgodzie ze standardami zachodnioeuropejskimi nie został zrealizowany i nic nie zapowiada zmiany w rosyjskim pojmowaniu zasadności obowiązywania i przestrzegania skodyfikowanych norm prawa.

Zakończenie

Odmienność cywilizacyjna Rosji bez wątpienia oddziałuje na konsolidację nihilizmu prawnego. Rosję jako nosicielkę odmiennych wartości, poszanowania tradycji oraz moralności, którą zatracił Zachód charakteryzuje brak świadomości prawnej. Rosyjski nihilizm prawny jest uzasadniany nie tylko odmiennością, unikatowym charakterem cywilizacji rosyjskiej oraz respektowanych wartości, lecz również postulatem posłuszeństwa zasadom prawa wewnętrznego. Eksponowanie unikatowego, duchowego charakteru świadomości rosyjskiej kontrastuje z legalizmem prawnym dominującym na Zachodzie. Hasło dyktatury prawa z 2000 roku zapoczątkowało powrót do eksponowania w retoryce władz rosyjskich odrębnej drogi rozwojowej Rosji. Szczególny, unikatowy typ przestrzeni rosyjskiej jest definiowany poprzez odmienne podejście do prawa oraz zasadności jego obowiązywania. Rosja jest duchową, zorientowaną na realizację prawdy wewnętrznej zgodnej z moralnością oraz sumieniem i tradycją cywilizacją, podczas gdy Zachód jest synonimem racjonalizacji oraz ślepego, zdroworozsądkowego posłuszeństwa skodyfikowanym, dezintegrującym organiczne więzi między ludźmi, zasadom prawa. Jak podkreśla Andrzej de Lazari, rosyjska władza monopolizuje dyktat moralny zawierający się w rosyjskiej prawdzie. Tym samym ogląd rzeczywistości jest podporządkowany subiektywnemu pojmowaniu świata (Lazari, 2014). Postulat introdukcji dyktatury prawa nie zapoczątkował okcydentalizacji Rosji, a wręcz zainicjował nawigowanie Federacji Rosyjskiej w kierunku dyktatury, której bazę stanowi eksploatacja rosyjskiej tradycji bezprawia.

Bibliografia

- Abraham S. (2000), *The Perpetuation of Legal Nihilism and the Assertion of Personal Freedoms in Post – Soviet World*, „Human Rights Brief”, vol. 7, nr 2, Waszyngton.
- Aksakow K. (1961), *Prawda wewnętrzna i zewnętrzna*, w: *Filozofia i myśl społeczna rosyjska 1825–1861*, wybór A. Walicki, PWN, Warszawa.
- Bierdiajew N. (1987), *Rosyjska idea*, In Plus, Warszawa.
- Broda M. (2011), „Zrozumieć Rosję?” *O rosyjskiej zagadce – tajemnicy*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź.
- Gelman V. (2000), *The Dictatorship of Law in Russia: Neither Dictatorship, Nor Rule of Law*, w: *PONARS Policy Memo 146*, Europejski Uniwersytet w Sankt Pe-

- tersburgu, https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0146.pdf, 31.03.2016.
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej* (1993), <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/rosja.html>, 6.04.2017.
- Kowalski J. (2009), *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*, Polskie Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa–Poznań.
- Lazari A. (red.) (1995), *Mentalność rosyjska. Słownik*, Śląsk, Katowice.
- Lazari A. (1995), *Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Śląsk, Katowice.
- Lazari A. (2004), *Pozytywista Putin*, „Przegląd Polityczny”, nr 66, Gdańsk.
- Lazari A. (2014), *Co gra w duszy rosyjskiej?*, <http://www.institutobywatelski.pl/21810/komentarze/co-gra-w-duszy-rosyjskiej>, 31.03.2016.
- Lazari A. (2014), *Rosjo-trojko, Dokąd tak pędzisz?*, Instytut Obywatelski, <http://www.institutobywatelski.pl/22024/lupa-institutu/rosjo-trojko-dokad-tak-pedzisz>.
- Lisiakiewicz R. (2009), *Kampania prezydencka Putina w 2000 r. – wstęp do „sterowanej demokracji”*, <http://www.psz.pl/117-polityka/rafal-lisiakiewicz-kampania-prezydencka-putina-w-2000-r-wstep-do-sterowanej-demokracji>, 31.03.2016.
- Menkiszak M. (2015), *Późny Putin. Koniec rozwoju, koniec stabilności*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa.
- Rodkiewicz W., Rogoża J. (2015), *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa.

Why Russia is not state of law? – about sources of Russian legal nihilism

Summary

Article focuses on phenomenon of the lack of legal awareness in Russia. The author attempts to identify the sources of legal nihilism in Russia, which is integral part of Russian tradition and political culture. Legal nihilism is an important determinant exposing civilizational difference of Russia from the western standards. The article shows that the division between internal and external truth is reflected in Russian criticism of the juridical, rationalized, disintegrating legalism that define character of the West. Russian used to interpret Western legalism as incompatible with traditional Russian character, which is based on pursuing of inner – moral freedom.

Leading thesis of the article is a conviction that legal nihilism is an integral part of Russian culture and is a major factor that distinguish Russian understanding of the law from Western European interpretations.

The hypothesis of research is the potential link between Russian culture and legal nihilism as a factor defining the distinct, unique character of Russian civilization. Taking into account the hypothetical relationship between Russian culture, civilization's

distinctiveness, legal nihilism is portrayed as an important determinant of Russian civilizational differences from the western societies.

The article of juridical nihilism, which is identical with the distrustful attitude towards codified laws that in Russian perception are not used as a tool for regulating social life and are identified as features of western liberal democracies.

Key words: state, nihilism, law, tradition, russia

Notka o autorze

Justyna Doroszczyk [justynadoroszczyk@gmail.com] – absolwentka Międzynarodowych Studiów Kulturowych na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Od października 2016 r. doktorantka w Szkole Nauk Społecznych Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. Do zainteresowań naukowych zalicza się antyzachodni charakter tożsamości rosyjskiej, jak również putinowskiej retoryki zorientowanej na konsolidację kategorii narodowości rosyjskiej.

